

Малките деца (0-8 г.) и дигиталните технологии

Какво се промени за една година? – Национален доклад БЪЛГАРИЯ

Автор: Марко Хайдиняк¹

(в сътрудничество с Бойко Ценков²)

Институция:

¹ Фондация „Приложни изследвания и комуникации“

² Асоциация „Родители“

Контакти:

Център за безопасен интернет

ул. „Александър Жендов“ 5

София

www.arcfund.net

www.safenet.bg

2017 г.

Какво се промени за една година?

Съдържание

Резюме	3
Основни изводи.....	3
Предизвикателства и препоръки към родителите и хората, полагащи грижи за децата	5
Препоръки към родителите и хората, които полагат грижи за децата	5
Препоръки към училищата	6
Препоръки към хората, отговарящи за политиките.....	6
Предложения за мерки.....	7
1. Въведение	8
2. Методология	9
3. Промени в Галерията на семейните портрети.....	12
Семейство BG04.....	12
Семейство BG05.....	14
Семейство BG07.....	16
Семейство BG09.....	18
Семейство BG10.....	20
Преглед на данните за семействата	22
4. Резултати	23
4.1. Как е нараснала употребата на дигитални технологии от деца под 8 год. за една година?	23
4.2. Как са се променили възприятията спрямо дигиталните технологии на различните членове на семейството за една година?.....	27
4.3. Как се е променило родителското посредничество при използване на дигиталните технологии от малки деца за една година?	28
4.4. Променила ли се е ролята, която играят дигиталните технологии в живота на децата и родителите, за една година?.....	31
5. Кричичен анализ и насоки за бъдещи изследвания.....	32
Критичен анализ на резултатите	32
Как би могло да се подобри изследването?	32
Каква е възможната посока за бъдещи изследвания по темата?	33
6. Заключение	33
7. Използвана литература	34

Резюме

Този доклад представя резултатите от изследване, проведено между ноември 2016 г. и януари 2017 г. в рамките на общоевропейско изследване, координирано от Съвместен изследователски център на Европейската комисия. Настоящото изследване е продължение на проведеното през 2015 г., посветено на това как децата на или под 8-годишна възраст и техните семейства ползват и боравят с дигиталните технологии. Резултатът от него беше ценно ново знание, което отчасти запълни дефицитите в съществуващите до този момент научни изследвания, които до голяма степен пренебрегваха темата как най-малките деца се справят в дигиталния свят.

В рамките на предходното изследване бяха интервюирани 10 семейства с деца на възраст 0-8 години. В рамките на второто изследване, което беше проведено около година и половина след първия кръг от интервюта, отново бяха посетени пет семейства от предходното. Основната цел беше да се оцени как възприятията на различните членове на семействата са се променили във времето, какви са разликите в интересите на децата, в уменията и практиките им и какви са промените в родителската подкрепа (ако има такива) по отношение на използването на дигитални технологии от децата им.

Представените по-долу резултати бяха използвани за изработване на препоръки към преподавателите и другите професионалисти, работещи с деца, хората, които отговарят за политиките и родителите, които препоръки бяха съобразени с ползите и предизвикателствата за малките деца при употребата на дигиталните технологии.

Основни изводи

1. **Дигиталните технологии продължават да играят важна роля в ежедневието на всички семейства,** анкетирани в хода на настоящото изследване. Семействата притежават различни устройства, но най-често лаптопи, персонални компютри, таблети и смартфони. Игровите конзоли са рядкост, а DVD и MP3 плейърите изглежда са остарели. Смарт телевизията до голяма степен е изместила традиционната, но това не променя факта, че телевизорът губи битката с другите устройства, особено сред децата.
2. **Децата започват да използват дигитални технологии на много ранна възраст** (на 3 или 4 години). Ако имат по-големи братя или сестри, те се учат от тях и техните собствени дигитални умения, интереси и дейности най-често са доста подобни на тези на по-големите деца в семейството.
3. **Смартфоните са любимите устройства на децата, следвани от таблетите.** Лаптопите и персоналните компютри също са популярни, особено за гледане на филми и видеоклипове, но, що се отнася до игрите, не могат да се конкурират с по-малките устройства, които са по-лесни за боравене и най-важното – имат тъчскрийн. Друга важна причина за привързаността на децата към смартфоните и таблетите е, че най-често тези устройства биват възприемани като тяхна собственост, докато компютрите и телевизорите принадлежат на цялото семейство.
4. Докато децата растат, **натискът на връстниците им да притежават определено устройство и да правят определени неща с него се засилва.** Родителите се боят, че децата могат да бъдат изолирани или изключени, ако нямат същите устройства или нямат подобни интереси и не извършват подобни дейности като другите деца. През последната година и половина в почти всички семейства са били закупени нови таблети и смартфони.

5. **Децата продължават да използват устройствата си предимно за забавление** (играене на игри, гледане на филми и видеоклипове, слушане на музика, правене на снимки и видео, социални мрежи), но и други дейности също започват да стават популярни – особено **онлайн комуникацията** (Вайбър, Скайп и Месинджър) с членове на семейството и с приятели. Наблюдава се също и скромен зачатък на **употреба на дигиталните технологии за образование и работа, свързана с училище**.
6. **Три от интервюираните деца имат собствен профил във Фейсбук**, което е същият дял, както в изследването от 2015 г. Родителите им считат това за необходимост, поради натиска на връстниците, тъй като повечето от децата също имат свои акаунти във Фейсбук. Други родители обаче не са съгласни с това виждане и казват, че социалната мрежа крие твърде много рискове за толкова малки деца. Родителите на децата, ползващи Фейсбук, всъщност споделят опасенията им и се стремят да осъществяват строг контрол над дейността на децата си в социалната мрежа.
7. През времето, изминало от предишното изследване повечето деца **съществено са подобрили уменията си в интернет и са усвоили нови**. Всички те знаят как да намерят, инсталират и деинсталират игри, могат да правят снимки и да създават видеоклипове (някои могат също и да обработват съдържанието, което създават и да го изпратят на родителите си или на приятели). Ползват лесно различни инструменти за комуникация. Като се научат да четат и да пишат, **децата стават значително по-умели в самостоятелната си употреба на Гугъл и на други търсачки в интернет**.
8. Нарасналото умение да се използват самостоятелно дигиталните технологии отчасти е причина за **същественото намаляване на времето за общи дейности на децата и родителите в интернет и на тяхното разнообразие**.
9. Въпреки че някои деца вече разбират, че дигиталните технологии са свързани с определени разходи, повечето продължават да **възприемат интернет като безплатен и неограничен ресурс за забавление**. Малко по малко някои деца започват да го **припознават и като източник на знание и информация**.
10. Мнозинството от **родителите продължават да имат положително отношение към дигиталните технологии** (тъй като поощряват любознателността, въображението и желанието за учене на децата и им помагат да овладеят четенето и писането). В същото време те са **все по-загрижени заради различните рискови фактори** (прекомерна употреба и твърде дълго време, прекарано пред екрана, влиянието на рекламите и консуматорството, неподходящо съдържание в интернет, онлайн тормоз и злоупотреба от връстници).
11. От петте анкетирани семейства **четири имат много либерално отношение** към достъпа на децата си до интернет и употребата им на дигитални технологии, докато само едно семейство предпочита умерено рестриктивния подход. Типичното виждане, че **децата не бива да бъдат ограничавани и липсавани**, понеже дигиталните устройства са полезни за развитието им, има многобройни привърженици. Родителите предпочитат открития и честен диалог пред забраните.
12. Във всички семейства **родителят, който говори с децата по темите на безопасността, е бащата**. Обаче тези разговори обикновено са фокусирани върху техническите аспекти на безопасността. Изглежда, че повечето родители са твърде несигурни и зле подготвени за открит разговор с децата си за различните рискове, свързани със зловредно и неподходящо съдържание и поведение в интернет.
13. При положение че родителското напътствие и подкрепа по отношение на онлайн безопасността отсъстват или са недостатъчни, не е изненадващо, че **в случай на проблем в интернет децата биха предпочели по-скоро да намерят решение сами** или с помощта на приятелите си, отколкото да говорят с родителите си. От друга страна **децата бързо информират родителите си за нежелани (неволни) контакти с непознати хора**.
14. Това не означава, че децата са оставени сами да плуват в дигиталния океан. Във всички семейства **родителите сравнително строго и регулярно следят дейността на децата си в интернет**. В три от

семействата са инсталирани програми за родителски контрол на устройствата, които ползват децата. Това развитие е отчасти повлияно от предишното анкетиране на същите родители, което е ги накарало да се загрижат за онлайн безопасността.

15. **Всички родители подкрепят рестриктивните училищни политики**, които забраняват носенето на дигитални устройства в класната стая. Родителите вярват, че в противен случай децата им не биха били съсредоточени в часа и, че натискът от връстниците върху тях да притежават определено дигитално устройство би бил твърде голям. В същото време **родителите са за креативното и смислено включване на дигиталните технологии в обучението.**

Предизвикателства и препоръки към родителите и хората, полагащи грижи за децата

Препоръки към родителите и хората, които полагат грижи за децата

- С порастването си децата стават все по-любопитни и имат все по-голямо желание да експериментират и да изследват света. Родителите не бива да предпоставят, че усъвършенстваните технически умения на децата им са достатъчни, за да ги предпазят от потенциално опасните ситуации в интернет. Вместо това би следвало да положат особени усилия, за да подкрепят ранното развитие на дигитално-медийна грамотност у децата си, с фокус върху критичното мислене, креативните дейности и отговорното поведение онлайн.
- Много родители се чувстват безсилни, неподготвени от гледна точка на информираността и уменията си и/или усещат че нямат достатъчно време, за да помогнат на децата си да се справят в дигиталния свят. Те обаче не бива да използват това като извинение, за да оставят децата да се оправят сами тъкмо във възрастта, в която се нуждаят най-много от родителско напътствие. Родителите би следвало да бъдат активни и непрестанно да обогатяват знанията си и да усъвършенстват уменията, свързани с устройствата и приложенията, които децата им ползват и с уебсайтовете, които посещават. Те биха могли да се съветват с други родители, с учителите и със съответните експерти като напр. експертите от Центъра за безопасен интернет. Все по-голяма е и отговорността на популярните онлайн платформи за опита на децата в интернет (Родителският портал на Фейсбук напр. е достъпен на 55 езика).
- Много родители избягват или отлагат разговора с децата си за множеството потенциални рискове и опасности в интернет. Сега му е времето за разговор! Утре може и да бъде твърде късно.
- Родителите би трябвало да следят регулярно дейността на децата си в интернет, особено, когато става дума за общуване с непознати (като дейността им в социалните мрежи или използването на уеб-камера). Важно е да проверяват настройките за сигурността на устройствата, ползвани от децата им и да инсталират на тези устройства програми за родителски контрол.
- Родителите трябва да насърчават децата си да развиват независимо критично мислене и да научат повече за безопасността, но също така да ги окуражават да споделят с тях своя опит в интернет. Децата трябва да се чувстват уверени, че винаги могат да се обърнат към родителите си за помощ и съвет.
- Изследването ни показва, че бащите често се оказват по-уверени в боравенето с дигиталните технологии от майките. Следователно техният активен принос за развитието на дигиталните умения на децата е от съществено значение.
- Родителите би трябвало да прекарват повече време, за да правят в интернет общи неща с децата си. Това би допринесло за развитието на уменията на децата и би дало възможност на родителите да упражняват повече контрол върху дейността им в интернет, но по един по-деликатен и ненаатрапчив начин.

- Родителите не бива никога да забравят, че децата им може и да са „родени с дигиталните технологии“, но това не означава непременно, че са и дигитално грамотни. Независимо дали го заявяват или не, децата имат нужда от родителско напътствие, помощ и подкрепа.

Препоръки към училищата

- Още преди да тръгнат на училище повечето деца вече са активни потребители на дигиталните технологии. Въпреки това много училища пренебрегват този факт и в началния курс просто забраняват носенето и използването на дигитални устройства, вместо да въведат елементи на ранната дигитална грамотност в образователния процес. Развитието на дигитално-медийна грамотност от колкото се може по-ранна възраст би следвало да е важна задача пред учителите и училищата.
- Дигиталните технологии крият голям потенциал за това образователният процес да стане по-привлекателен, по-интересен и по-смислен за децата. Съществува широко поле за подобрения в начина по който технологиите се използват в класната стая до този момент. Дори собствените устройства на децата биха могли да бъдат използвани креативно, за да въвлечат децата в образователните дейности и да развият ранната им дигитална грамотност.
- Вместо да ограничават употребата на дигиталните технологии, училищата би трябвало да въведат ясни и ефективни правила за тяхното използване, с акцент върху безопасността и ползата за децата.
- Децата винаги се учат от връстниците си. Това учене може да включва позитивни и полезни умения, но също и опасни и рискови практики. Училищата би трябвало да осигурят подходяща среда и да поддържат програми за обучение на връстници. Обучението на младите обучители би следвало да се планира в партньорство между неправителствените организации, училищата, държавните институции и корпоративните играчи, за да се постигнат най-добри и дълготрайни резултати.
- Децата рядко използват технологиите при подготовката на домашната си работа и за други задачи, свързани с училище. Учителите би трябвало да бъдат креативни в стимулирането на учениците си да използват дигиталните технологии за учене и за подготовка за училище.

Препоръки към хората, отговарящи за политиките

- Националните планове и стратегии за осигуряване на безопасността на децата и за популяризиране и защитаване на правата им трябва да отчетат реалността, че децата започват да използват дигиталните технологии от много ранна възраст. На това би трябвало да се реагира по подходящ начин чрез приоритизиране на ранната дигитално-медийна грамотност, насърчаване на създаването на висококачествено позитивно онлайн съдържание, и работа по превенция на киберпрестъпленията, чиито жертви са деца и ефективното преследване на извършителите, когато такива престъпления се случват.
- Регулярна и систематична оценка на употребата на дигиталните технологии от децата, на рисковете, възможностите и уменията, за които е необходимо да бъдат информирани хората, отговарящи за политиките, така че да вземат мерки, които да са актуални и адекватни спрямо нуждите на децата от различни възрасти и от различна социална среда.
- Би трябвало да бъдат подкрепяни такива услуги и кампании, които информират родителите и професионалистите за употребата на технологиите от деца, за важността на дигитално-медийната грамотност, както и такива подходи, които увеличават ползата от дигиталните устройства и същевременно намаляват потенциалните рискове.

Предложения за мерки

- Би трябвало да се провеждат регулярни широкообхватни национални количествени и качествени изследвания, които да предоставят данни, сравними с тези от други европейски страни. Това би направило възможно да се проследят тенденциите, да се направят предвиждания и да се даде основа за прилагане на ефективни практики и политики едновременно и на национално, и на европейско ниво.
- Би трябвало да се разработи и прилага национална политика, която да отговори на нуждата от позитивна и безопасна употреба на дигиталните технологии. С това би следвало да се ангажират всички заинтересовани страни като родителите, образователните институции, социалните служби, неправителствените организации, представителите на бизнеса и хората, които са отговорни за взимането на решения, за да се изработят и прилагат мерки за предпазване и овластяване на децата в дигиталната епоха, основаващи се на обективни данни.
- Развиването на дигитално-медийна грамотност би трябвало да се интегрира в учебната програма от предучилищната възраст нагоре. Учителите би следвало да бъдат обучени как да работят с децата и родителите по въпросите на дигитално-медийната грамотност и как да насърчават употребата на дигитални устройства в класната стая, по такива начини по които те да подпомагат учебния процес.
- Образователните институции би трябвало да възприемат практики и политики, които да насърчават развиването на дигитално-медийна грамотност на децата и да ги предпазват от рисковете, както в интернет, така и в реалната среда. Най-добре това би могло да стане в сътрудничество със самите деца и с техните родители, за да се осигури придържането към тези правила.
- Родителите би трябвало да бъдат информирани за потенциалните рискове, свързани с различните аспекти на употребата на интернет и за възможните начини за справяне с тях. Също така те би следвало да имат достъп до актуална информация, отнасяща се до това как да развиват дигитално-медийната грамотност на децата си, къде могат да потърсят помощ и как да докладват за неподходящо съдържание (напр. на Националния център за безопасен интернет).

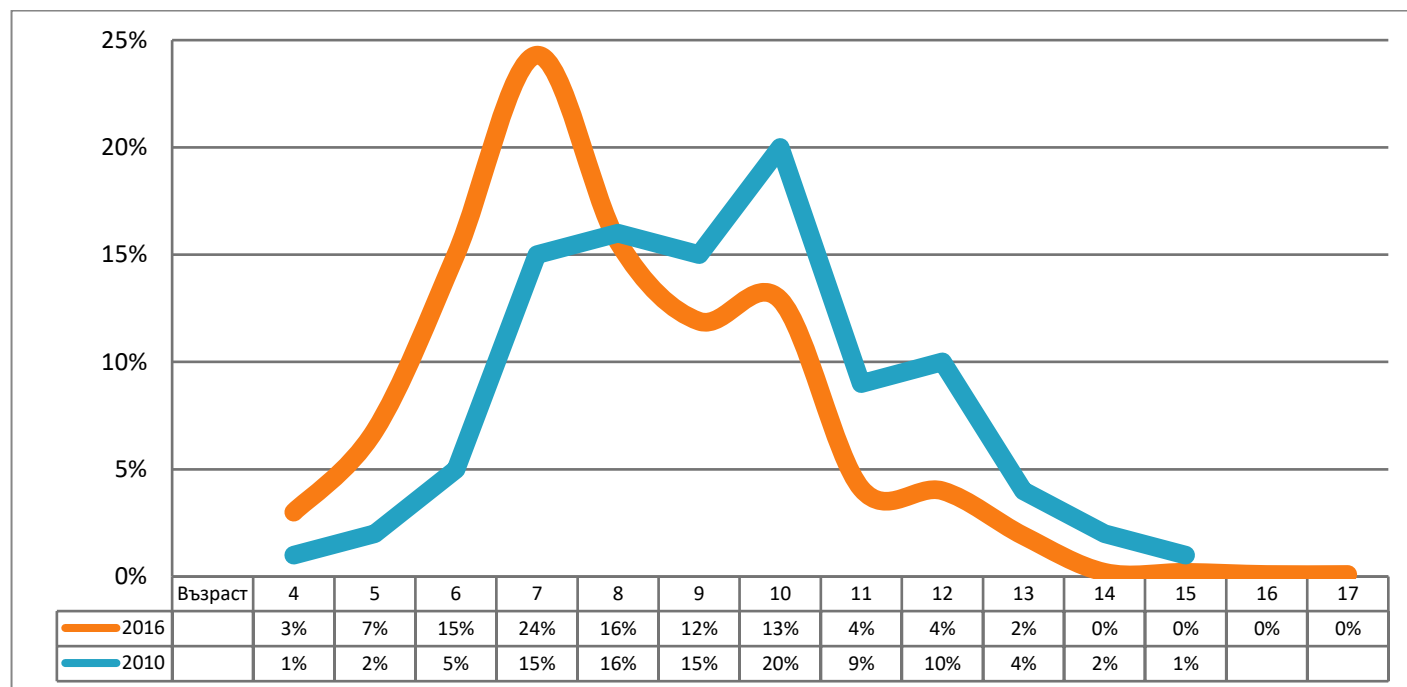
1. Въведение

Този доклад е базиран на работа на терен, която бе извършена в рамките на общоевропейско изследване, координирано от Съвместния изследователски център на Европейската комисия. То представлява продължение на изследване от 2015 г., което предостави една наднационална картина за това как децата на и под 8-годишна възраст и техните семейства се справят с дигиталните технологии. Изследването позволи на изследователите да разполагат с ценно ново знание по тази тема и да разберат по-добре как най-малките деца и техните семейства се възползват от възможностите, които дава дигиталния свят, а също така и как се справят със свързаните с дигиталната среда рискове.

В първото изследване бяха анкетирани 10 семейства, в които има деца на възраст 0-8 год. На втория етап пет от тези семейства бяха посетени отново около година и половина след предишното им анкетиране. Целта на второто посещение бе да се оцени как за това време са се променили и развили възприятията, употребата на дигиталните технологии и уменията, свързани с тях на членовете на семействата (родители и деца).

Събраните от семействата данни и информация бяха анализирани и най-важните резултати са представени в централната част на този доклад. Заключениеята бяха използвани, за да се изработят някои препоръки към преподавателите и другите професионалисти, работещи с деца, хората, отговорни за политиките и родителите, съобразно с ползите и рисковете от употребата на дигиталните технологии от децата.

Фигура 1: Възраст, на която българските деца започват да боравят с дигиталните технологии.

2. Методология

Работата на терен беше извършена между ноември 2016 г. и януари 2017 г. Тя включваше пет семейства от София. Три от тях се разполагат в долната част на социално-икономическата стълбица, само едно е със среден доход, а още едно се радва на по-висок стандарт на живот от средния за страната. В едно семейство интервюираното дете е само дете, две семейства са с по две деца, а останалите две имат по три деца. Етническият произход на три от семействата е български, а на другите две е ромски. Във всичките пет семейства анкетираният родител беше майката. Всички интервюирани деца са на възраст между 7 и 9 години и са активни потребители на дигиталните технологии.

Първоначалният план бе да се анкетира отново всичките десет семейства от предния етап на изследването, който бе проведен през 2015 г. След като изследователският екип не успя да се свърже с две от тях (изследователите не разполагаха с телефонните им номера, а те не отговаряха на електронна поща), покана за участие във втората фаза получиха осем семейства. Три от тях предпочетоха да не участват, а останалите пет семейства отговориха положително. Преди самото интервю, изследователите изпратиха предварително въпросника на тези пет семейства. Той съдържа 23 въпроса, свързани с различни видове дигитални устройства, използвани от семействата, ролята на дигиталните технологии в живота им и основна демографска информация за членовете на всяко от тях. Семействата попълниха въпросниците и ги изпратиха обратно на изследователите чрез електронна поща. Информацията от въпросниците беше много важна за подготовката на интервютата, като помогна на изследователите да получат добра представа за дигиталния живот на всяко едно от тези семейства. Въпросниците бяха използвани за усъвършенстване на ръководствата за провеждане на интервю, които бяха преработени и пригодени към специфичната ситуация на всяко едно от тях. Всички тези семейства бяха посетени от екип от изследователи, които проведоха интервюта с членовете им в техните домове. Опитен детски психолог (Бойко Ценков от Асоциация „Родители“) интервюира децата, а изявен социален антрополог (Марко Хайдиняк от Фондация „Приложни изследвания и комуникации“) разговаря с родителите им. Посещенията имаха различна продължителност – най-краткото траеше около час и половина, а най-дългото – малко повече от два часа и половина. В началото изследователите представиха проекта и увериха семействата, че всички имена и лични данни ще бъдат защитени и запазени конфиденциални и, че цялата информация, споделена от тях, ще бъде използвана само за целите на изследването и за изготвянето на научни публикации. На родителите и на децата бе напоменено, че те могат да откажат да отговорят на който и да е било въпрос и да прекратят интервюто във всеки един момент. Особена грижа бе положена за това да бъде обяснен смисъла на съгласието на децата. След като това бе направено, интервюираните родители и анкетираният деца попълниха и подписаха съответната форма за информирано съгласие за участие в изследването (едната – за деца, другата – за родители), както и форма за родителско съгласие за участието на децата.

След това изследователите правиха със семействата упражнение за разчупване на ледовете „Моето дигитално семейство“. Детето с помощта на родителя и на изследователите използваше цветни лепящи се листчета, които поставяше в голяма таблица, съдържаща различни дигитални устройства. В края на упражнението таблицата показваше кой какви устройства притежава и използва, кои устройства имат споделено ползване и кое е любимото устройство на всеки член от семейството.

След разчупването на ледовете единият изследовател провеждаше полуструктурирано интервю с родителя (във всичките случаи това бе майката), а другият изследовател разговаряше с детето (в повечето случаи в присъствието на брат или сестра) и изследваше неговата употреба на дигиталните устройства. Интервюто с децата включваше различни игри и игрови дейности, за да се привлече и задържи вниманието им.

Двете интервюта се провеждаха в две отделни стаи – обикновено родителят и единият изследовател оставаха във всекидневната или трапезарията, а детето (децата) и другият изследовател отиваха в детската стая. В повечето случаи присъствието на брат или сестра бе полезно. В единствения случай, в който другото дете бе по-голямо, то предостави важна допълнителна информация. В едно от семействата, в което имаше друго, по-малко дете, взаимодействието и разговорите между двете деца дадоха добра представа на изследователя за това как по-голямото дете напътства и влияе на по-малкото в дигиталната среда. В друго семейство обаче присъствието на друго, по-малко дете беше твърде разсейващо и за изследователя беше голямо предизвикателство да държи процеса под контрол.

Накрая на всяко от посещенията цялото семейство и двамата изследователи се събираха отново за заключителната част, в която да обобщят разговора. На семействата беше давана скромна компенсация за участието им в интервютата. Родителите получаваха ваучер за верига супермаркети, а децата – чанта с подаръци (информационни и образователни материали на Националния център за безопасен интернет, играчки, фенерче, фланелка, пластмасова бутилка). Повечето родители проявиха интерес към резултатите от изследването и заявиха, че биха се радвали да получат копие от доклада и друга релевантна информация, особено практически съвети за настройките за безопасност на устройствата.

Аудиозаписите бяха криптирани и се съхраняват на сигурен сървър на Фондация ПИК. Всички снимки, направени по време на посещенията бяха прегледани, за да се гарантира, че не съдържат никаква информация, разкриваща самоличността и местоположението на семействата и особено на децата. По време на интервютата изследователите си водеха допълнителни бележки, отбелязващи специфични модели на поведение, описващи дома на семейството и обзавеждането му и особено присъствието на предмети, използвани от децата (играчки, детски книжки, устройства). Воденето на бележки беше от особено значение по време на интервюирането на децата, тъй като изследователят преценяваше уменията на детето, емоционалните реакции и невербалната комуникация.

Изследователят също така си записваше всички наблюдения, отнасящи се до действията на детето по време на игрите и при ползването на дигиталните устройства. След интервютата двамата изследователи споделиха помежду си предварителните си наблюдения, обсъдиха самите интервюта и сравниха информацията, получена от родителите с тази, получена от децата.

Всички интервюта на родители бяха изцяло транскрибирани (записани в текстова форма). Интервютата на децата съдържаха значително количество нерелевантна информация, тъй като те често се разсейваха и се отклоняваха от темата. Затова вместо пълно транскрибиране бяха направени детайлни резюмета на интервютата. Всички транскрибирани записи и резюмета бяха кодирани, за да не се разкрива самоличността на семействата.

Интервютата бяха оформени по протокола за анализ на Съвместния изследователски център, който определя четири основни изследователски въпроса:

1. Индивидуалната употреба на дигиталните технологии от децата и родителите.
2. Запознатостта на децата и на родителите с рисковете и възможностите.
3. Семейната употреба, диманика и практики.
4. Типове родителско посредничество

Тези четири изследователски въпроса бяха изследвани от перспективата на шест основни измерения:

1. Устройствата: какво се е променило в семействата по отношение на употребата и притежанието на дигитални устройства – кои от тях са нови, кои са били изоставени и какви са очакванията на различните членове на семейството от тях?
2. Дейности, интереси и възможност: кои са нови и кои са изоставени?
3. Умения: какви са промените по отношение на уменията на децата – придобили ли са нови умения или са загубили предишни?
4. Посредничество/ правила: как са се променили с времето?
5. Възприятия: Дали децата и родителите гледат на дигиталните технологии по същия начин като преди или по различен?
6. Ефект от предходното интервю: променило ли се е нещо в резултат на предишното интервю?

Цялата работа на терен бе базирана на ръководствата и етичните норми, дефинирани в споразумението със Съвместния изследователски център и координатора на проекта. Процедурата следваше също така и вътрешните правила и политики на прилагащите я организации (Фондация „Приложни изследвания и комуникации“ и Асоциация „Родители“), особено правилата за работа с деца и непълнолетни.

3. Промени в Галерията на семейните портрети

Семейство BG04

София, България

Членове на семейството

- Стела, BG04m41 [майка]
- Найден, BG04f48 [баща]
- Елена, BG04g8, първи клас** [интервюирано дете – близнак]
- Даниел, BG04b8, първи клас** [интервюирано дете – близнак]
- Станислав, BG04b4, посещаващ детска градина [брат]

Семейството живее в средно голям мезонет в сравнително нов блок, разположен в жилищен квартал, намиращ се близо до центъра на града. Близнаците и по-малкият им брат делят една стая на втория етаж на апартаментата, а спалнята на родителите, всекидневната и кухнята са на първия. И двамата родители имат свой собствен бизнес. Стела (BG04m41) организира социални събития за деца (рождени дни и други партита, дни за игра и др.).

Семейството има три телевизора, един от които е разположен в детската стая. На всеки от близнаците е купен таблет, но единият от двамата е счупил своя преди около година. През това време родителите не са били склонни да му закупят нов. Вместо това на близнаците са били дадени старите телефони на родителите, когато те са си купили по-нови модели. Децата могат да играят игри и да ползват камерата на телефоните си, но не могат да сърфират в интернет. Найден (BG04f48) има таблет, но го ползва за работа и на децата не е позволено да го пипат. Семейството разполага с един лаптоп, който се счита за собственост на Стела, но се ползва също и от децата – най-вече за гледане на филми, въпреки, че Даниел (BG04b8) играе и игри на него. Лаптопът е нов, закупен е през последната година. Същото се отнася и за таблета на Найден и смартфоните и на двамата родители.

Любимото устройство на Даниел (BG04b8) е лаптопът. Любимото устройство на Елена (BG04g8) по-рано е било ръчен смарт часовник с камера, но преди известно време родителите са ѝ го взели и сега любим ѝ е телефонът на майка ѝ. По време на предишното интервю Елена (BG04g8) обичаше да носи смарт часовника си в детската градина и да прави с него снимки и видеоклипове на другите деца от групата си. Тя се е опитала да продължи да практикува хобито си, когато е станала първи клас, но учителката бързо е забелязала и ѝ е забранила да го носи в час. Стела (BG04m41) е решила, че най-ефективната мярка е да вземе устройството на дъщеря си и да го продаде някъде, където детето няма да има достъп до него. Елена (BG04g8) все още обича да прави видеоклипове, но сега използва смартфона си. Даниел (BG04b8) също знае как да прави видеоклипове, но никой от близнаците не може да ги обработва.

И двамата близнаци ползват телефоните си самостоятелно. Те могат да разглеждат и да инсталират игри от Google Play. През последната година са се научили как да деинсталират игра, която им е омръзнала. Първоначално само са изтривали иконката на десктопа, но родителите са им обяснили, че това не е достатъчно и сега вече знаят как точно да деинсталират игра или друго приложение. Наблюдавайки по-големите си брат и сестра, Станислав (BG04b4) също се е научил как да използва

смартфон и да играе игри на него. Той може също да влиза в YouTube и да си избере видео, което да гледа, сред тези, които приложението му предлага на базата на предишните му предпочитания.

Родителското посредничество и правила не са се променили съществено. На децата все още не е позволено да използват устройствата си по време на хранене, времето им пред екрана е ограничено до един час и при условие, че са си написали домашните. Бащата е разговарял с децата си за безопасността, но основният фокус на разговорите е бил защитата на устройствата от вируси, а не предпазването на

децата от вредно съдържание или поведение.

[„Устройствата като бавачка? Неизбежно е просто. Докато приготвям вечерята, докато простирам, нали, някакво време трябва да открадна, иначе съществува вероятност докато простирам тук да стане погром. Ако някоя майка успява да се справи без телевизия и без телефон, браво на нея. Най-вероятно е много спокойна и е с едно дете“.] Стела, 41 (BG04m41)

Децата споделят, че ако се сблъскат с проблем, докато използват дигиталните технологии, по-скоро ще се опитат да се справят сами, отколкото да се обърнат към възрастни. Стела (BG04m41) потвърждава, че в повечето случаи децата се справят сами, но, ако не знаят какво да направят, се обръщат към някого за помощ.

Основите притеснения на Стела (BG04m41) са свързани с неподходящото съдържание в интернет. Тя е забелязала, че в някои случаи децата започват да гледат детски клипчета в YouTube, но скоро достигат до твърде неподходящи видеоклипове, съдържащи прекалено много насилие. Тя им е казала, че подобни клипове са вируси и че трябва да ги затварят веднага.

По време на лятната ваканция близнаците играят на телефона на баща си, сваляйки игри и приложения и значително увеличават месечната му сметка. Те възприемат интернет и дигиталните технологии като естествен и неограничен ресурс за забавление и не могат да схванат, че те са свързани с рискове и опасности. Те знаят само, че „вирус може да блокира телефона им“ и че в този случай, няма да могат да играят повече.

И двамата родители са много загрижени и се стремят да контролират и да отложат разширяването на обхвата на дейностите на децата си в интернет – особено на платформи като Фейсбук и Скайп. Те се притесняват, че прекомерното време пред екрана е вредно за здравето на децата и може сериозно да увреди зрението им.

В училище телефоните и таблетите не са позволени. Все пак дигиталните технологии се използват. Родителите събират пари и се закупуват смарт телевизори, лаптопи и принтери, които учителите ползват, за да показват на децата различни образователни програми, презентации и др.

Семейство BG05

София, България

Членове на семейството:

- Райна, BG05m40 [майка]
- **Лия, BG05g8, втори клас** [интервюирано дете]

Райна (BG05m40) и Лия (BG05g8) живеят в малък едностаен апартамент, намиращ се в стара сграда в центъра на София. Родителите на Лия са разведени от няколко години. Тя живее с майка си, но се вижда с баща си регулярно. Райна (BG05m40) работи на свободна практика по проекти, свързани с филмовата индустрия. Тя е много активен потребител на дигиталните технологии и е онлайн през по-голямата част от деня, използвайки лаптопа си за работа и комуникация, но също и в свободното си време, включително и за общи дейности с Лия (BG05g8).

[„След предишното интервю усетих много голяма разлика в Лия. Тя почна да обръща много повече внимание на това какво прави в интернет. Задава въпроси от типа: „Това мога ли да го направя?“],
Райна, 40 (BG05m40)

Райна (BG05m40) има смартфон (стар модел). Семейството е имало телевизор, но само Лия (BG05g8) е гледала телевизия. След няколко месеца употреба той се е повредил, но нито са го поправили, нито са си купили нов. Лия споделя, че той изобщо не ѝ липсва. Имали са също и плейстейшън, но са го продали.

Лия (BG05g8) е започнала да използва айфонът на баща си, за да играе игри на тригодишна възраст и понастоящем уменията ѝ със смартфона са доста напреднали. Както и миналата година смартфонът все още е любимото ѝ устройство, но сега тя има нов, който харесва много повече от предишния, защото

има по-голяма памет, по-голям екран и по-добри характеристики. Преди година тя обичаше да рисува на Paint, но сега не се интересува от тази програма и предпочита да си прави снимки с новия телефон, след което да ги обработва и да си прави колажи. Това е нещо, което тя обича да прави и офлайн – като си изрязва снимки от списания и ги аранжира в колажи. Тя използва телефона си и за да слуша музика – свалила си е приложения за съхраняване на песни без никой да ѝ помага. Новият ѝ телефон ѝ позволява също и да играе игри като Piano Tiles, Pretty Ballerina и Subway Surfers, за които предишният ѝ телефон не е бил достатъчно бърз.

Лия (BG05g8) има много хобита и занимания офлайн. Тя взима уроци по пеене и по китара, посещава театрален курс и клуб по екология и от време на време ходи на езда. Артистичните ѝ наклонности могат да бъдат забелязани и в нейните интереси онлайн. Освен фотографията на нея ѝ харесва да прави късометражни филмчета с приятелите си. След това те използват различни приложения за монтаж на заснетото съдържание, добавят музикален фон и качват видеото в YouTube.

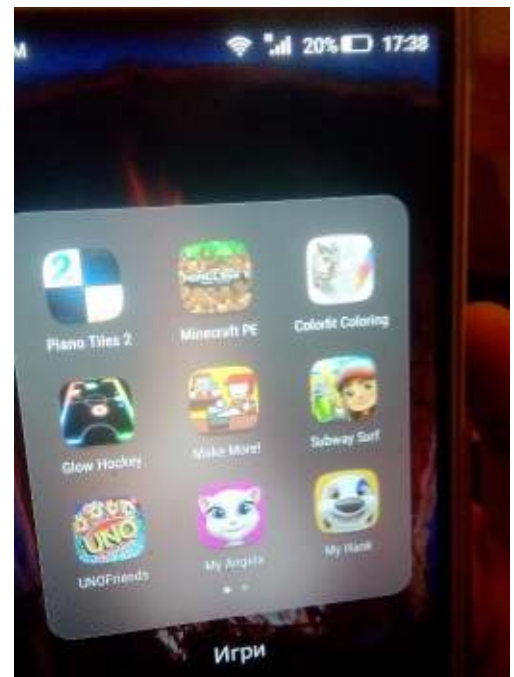
Лия (BG05g8) има собствен канал в YouTube. Тя качва свои видеа и на платформата Musical.ly, на която деца „изпълняват“ популярни песни на плейбек. Тя все още има и профил във Фейсбук, направен от Райна (BG05m40) преди две години, но не го ползва често и има само няколко приятели.

Наскоро си е инсталирала WhatsApp, след като го е видяла на телефона на баща си, но е свързана само с трима приятели. Лия използва също и Месинджър, за да общува с приятелите си.

Тя има две приложения за онлайн пазаруване на телефона си – Olx и Emag. Използва ги, за да си избира различни стоки, които по-късно поръчват заедно с Райна (и преди една година на Лия и Райна им харесваше да разглеждат търговските уеб-сайтове и да си купуват дрехи заедно).

Преди година Лия (BG05g8) можеше вече сама да сваля и пуска филми и музика на лаптоп или смартфон, но, понеже все още не можеше да чете много добре, тя ги търсеше в Google или YouTube, разпознавайки ги по първата буква на думите. Сега вече може да намира съдържанието, което я интересува, без проблем.

Въпреки че Лия (BG05g8) използва технологиите най-вече за забавление, за нея те все пак имат и образователна стойност. Тя си води дневник на таблета си, което развива способностите ѝ да създава кратки свързани наративи. Харесва ѝ също да играе игри, които са викторини с въпроси от областта на историята, географията, биологията и други учебни предмети. Когато въпросите са ѝ трудни, моли майка си за помощ.

Райна (BG05m40) е активна и креативна личност и се стреми да развие у дъщеря си същите качества. Не изненадващо, че Лия (BG05g8) е развила по-голямата част от дигиталните си умения самостоятелно или обменяйки опит с приятелите си, а не с родителите си. Въпреки това, ако срещне проблем или ако нещо я притесни в интернет, тя моли майка си за помощ. Райна насърчава самостоятелната употреба на устройствата от дъщеря си и вярва, че децата имат нужда да развият чувство за отговорност за действията си от ранна възраст. По тази причина родителското посредничество и намеса би следвало да са минимални, но, за да бъде спокойна за безопасността на дъщеря си, майката все пак има достъп до всичките ѝ устройства и профили и редовно проверява какви са дейностите ѝ в интернет.

Правилата в семейството, отнасящи се до ползването на дигиталните технологии са подобни на тези, които бяха в сила и преди една година – никакви устройства по време на хранене и време пред екрана, ограничено до два часа на ден, макар и последното да не е много строго съблюдавано. Има правило, че Райна (BG05m40) използва преимуществено лаптопа, въпреки че и, когато работи на него, Лия (BG05g8) все пак може също да го ползва, за да гледа на него филм, чрез прикачен монитор. И двамата родители имат достъп до профилите на дъщеря си в социалните мрежи и редовно проверяват постовете и комуникацията ѝ. На смартфона на детето е инсталирана програма за родителски контрол.

Извън дома бащата на Лия въвежда важна промяна в начина на посредничеството си. Той е много активен геймър и когато дъщеря му прекарва време с него, тя също играе игри на таблета си. Преди известно време е играла Angry Birds и, без да го осъзнава, е закупила няколко „златни птици“, всяка от които струва около 40-45 евро. След този инцидент баща ѝ заключил таблета с пръстов отпечатък и тя вече не може да го ползва сама. Посредством тази случка Лия е научила, че всеки път, когато някое приложение пита за кредитна карта или друга форма на плащане, тя трябва да го затвори и да каже на родителите си.

Райна (BG05m40) допуска, че се е пристрастила към Фейсбук и, че прекарва по-голямата част от времето си в мрежата. Както и в предишното интервю, тя отново подчертава, че се притеснява най-вече от прекомерната употреба на дигиталните устройства от Лия (BG05g8). Затова се стреми да насочи и да

задържи интереса ѝ към различни офлайн хобита. Друга тревога на майката са евентуалните контакти на дъщеря ѝ с непознати. Райна е казала на Лия никога да не разговаря с хора, които не познава. Ако детето получи обаждане от непознат номер, не вдига и казва на майка си, която връща обаждането по-късно. Обикновено се оказва, че Лия е била набрана погрешка.

Когато Лия (BG05g8) беше в първи клас, на децата не им е било разрешено да носят дигитални устройства в училище. Сега, във втори клас, това вече им е позволено. Децата използват устройствата най-вече, за да играят игри, но понякога търсят информация в Google, за да разрешат спор помежду си.

Семейство BG07

София, България

Членове на семейството

- Анета, BG07m43 [майка]
- Момчил, BG07b12, в шести клас [голям брат]
- Крум, BG07b10, в четвърти клас [голям брат]
- Надя, BG07g7, в първи клас** [интервюирано дете]

Семейството живее в апартамент, намиращ се в краен квартал на София. Майката и бащата са разделени от три години и всичките три деца живеят с Анета и виждат баща си два или три пъти в месеца. Апартаментът е относително голям и има две спални за децата (момичето е в самостоятелна, а момчетата делят обща). Бащата е компютърен инженер и двете момчета са много мотивирани да последват примера му. Те посещават софтуерна академия към една от водещите ИТ компании. Момчил (BG07b12) учи там още от миналата година, но междувреме по-малкият му брат (BG07b10) също се е присъединил към него.

Семейството притежава три лаптопа (с един повече, отколкото по време на първото интервю), четири смартфона (от които два са нови) и три телевизора (един от които е наскоро закупен смарт телевизор). Друго ново устройство е PlayStation, който се използва само от двете момчета. Надя (BG07g7) също има желание да играе на него, но братята ѝ рядко ѝ позволяват, защото в сравнение с тяхното ниво

на умения, тя е твърде бавна и неумела. Същото отношение можеше да се наблюдава и по време на предишното интервю, когато момчетата не искаха Надя да използва лаптопа им. Впоследствие Анета (BG07m42) си е купила за себе си нов модел лаптоп и е дала стария си на Крум (BG07b10).

Преди година и половина момчетата временно нямаша смартфони, понеже бяха счупили своите по невнимание. Сега и трите деца имат нови смартфони и всички казват, че това е любимото им устройство.

[„Тази седем-годишна хакерка влезе в компютъра ми без да знае паролата. И си седна да си рисува и да чертае разни неща на wordpad. Дори споделих със сис-админа в офиса, и даже той каза, че просто не знае какво се случва с това поколение“.] Анета, 42 (BG07m42)

Надя (BG07g7) е започнала да използва дигитално устройство още от тригодишна възраст. Тя се е научила как да го прави като е гледала и е подражавала на братята си. Момчето използва лаптопа, за да си рисува, а телефона – за да играе на игри и да гледа клипчета в YouTube и знае как да инсталира

и деинсталира приложения без чужда помощ. В стаята ѝ има телевизор – детските програми са ѝ любими. Тя използва интернет най-вече за забавление, но посещава също и образователния уебсайт „Буквите“. Откакто се е научила да чете и пише (както на кирилица, така и на латиница) ѝ е станало много лесно да работи с Google и YouTube. Братята ѝ използват лаптопите си, за да пишат домашните си, да изготвят презентации и проекти за училище и за софтуерната академия (по програмиране).

Лаптопът на Анета (BG07m42) е заключен с парола, така че децата не могат да го ползват, докато тя е на работа. Въпреки това Надя (BG07g7) сама е открила как да заобиколи паролата и да го активира.

Обаждане по Вайбър от нейния собствен смартфон към профила на Анета на лаптопа е включило устройството и ѝ е предоставило пълен достъп. Анета била доста шокирана като открила, че дъщеря ѝ ѝ е „хакнала“ компютъра.

Надя (BG07g7) използва много Вайбър – тя обича да заснема и да изпраща видеоклипове и видеосъобщения (най-вече на Анета и на няколко приятели). Тя няма собствен профил във Фейсбук, но често преглежда профила на Анета и разглежда там снимките и видеата.

Правилата в семейството по отношение на времето пред екрана продължават да бъдат по-скоро либерални, а и да не се прилагат стриктно, но Анета (BG07m43) се стреми да ограничи това време до час и половина на ден. През ваканциите, когато Анета е на работа, а децата остават вкъщи, те прекарват по 5-6 часа на ден, играейки на различни дигитални устройства. Те не могат да ползват устройствата по време на хранене, тогава, когато семейството има гости, и преди да са си написали домашните.

Когато децата прекарват време с баща си, не им е позволено да играят игри на смартфоните или таблетите преди 8 часа вечерта. Двете най-важни напътствия, които Анета (BG07m43) моли Надя (BG07g7) да спазва, са никога да не изпраща каквато и да е било лична информация и никога да не общува с непознати.

Надя (BG07g7) знае какво е парола и има такава, с която заключва телефона си. Брат ѝ ѝ е инсталирал антивирусна програма. Анета е загрижена, че не прави достатъчно, за да контролира дейностите на децата си в интернет и да осигурява безопасността им – особено що се отнася до момчетата. Тя се опитва да наблюдава какво прави Надя онлайн и я напътства относно безопасната употреба.

Надя (BG07g7) и братята ѝ рядко правят нещо в интернет заедно с Анета (BG07m43). Същевременно те често играят различни игри с баща си. Ако Надя се сблъска с проблем, свързан с игрите, моли братята си за помощ. По другите въпроси се обръща към майка си.

В училището на Надя политиката по отношение на дигиталните устройства варира в различните класове. В класа на Надя устройствата не са разрешени освен по време на голямото междучасие (30 минути), когато децата могат да ги използват, за да се обаждат на родителите си или да играят игри на тях. В класовете и на двамата братя се насърчава употребата на интернет и децата търсят информация, качват презентации и разрешават проблеми в затворена имейл група.

Семейство BG09

София, България

Членове на семейството

- Теодор, BG09f28 [баща]
- Силвия, BG09m26 [майка]
- **Спас, BG09b9, в трети клас** [интервюирано дете]
- Лилия, BG09g4, в детска градина [по-малка сестра]

Семейството живее в малко бунгало с две стаи в подобен на село квартал в покрайнините на София. Двете деца спят във всекидневната, където се намира и телевизорът. Теодор (BG09f28), който беше безработен по време на първото интервю, сега работи като таксиметров шофьор, но му се е наложило да изтегли сериозен заем, за да си купи кола и по-голямата част от приходите му отиват за погасяването на дълга. Той работи много часове и не прекарва много време въщи. Силвия (BG09m26) работи като чистачка на половин работен ден. Тя се чувства неуверена по отношение на новите технологии.

През 2015 г. семейството притежаваше телевизор, настолен компютър, лаптоп и таблет. Сега вече не разполагат с лаптоп, защото се е счупил. Таблетът, който беше собственост на Спас, също е бил повреден. Купили са си нов, но през повечето време го използва Теодор (BG09f28), защото му е необходим за работата. Семейството планира да закупи още един таблет за Лилия (BG09g4). Имат и два смартфона – единият принадлежи на Теодор, а другият – на Спас (BG09b9).

Спас (BG09b9) казва, че смартфонът е любимото му устройство, защото може да си играе игри на него, да прави снимки и защото има тъчскрийн. Любимите му игри са Subway Surfers, Grand Auto Theft и Minecraft, а също и различни игри, налични на сайта www.friv.com. Той играе и на настолния компютър, но него го използва и за училищни задачи, особено при проблеми с математиката. Спас може да работи с Google, най-вече, за да търси снимки и видеоклипове на любимите си футболисти и екшън звезди. Сестра му Лилия (BG09g4) ползва YouTube самостоятелно и също играе игри на сайта www.friv.com. Тя знае как да подбере видеоклипове и филми на телефона си и след това да ги гледа на екрана на телевизора. Също така ѝ харесва сама да прави снимки и клипчета с телефона си. Лилия се учи най-вече от брат си Спас и по-малко от баща си Теодор.

[„Аз много пъти му казвам: „Спасе, стига, мамо, с тоя компютър, седни тука, кажи на сестра ти приказка“. А той от там се махне и дойде тука на телевизора, с телефона. Няма оправия“.] Силвия, 26, (BG09m26)

Спас (BG09b9) все още има собствен профил във Фейсбук, който си е направил сам. По време на интервюто той демонстрира уменията си и в рамките на минути създаде друг профил във Фейсбук и нов имейл акаунт. Сподели, че профилът му в социалната мрежа е бил хакнат преди няколко месеца и не е имал достъп до него за известно време. Вместо да каже на баща си, се е обърнал за помощ към по-голям приятел. Като цяло той предпочита да се справя сам в проблемни ситуации и да не търси помощ.

Спас (BG09b9) е известен сред приятелите си с дигиталните си умения и те често го молят да им сваля игри, филми и музика, които той записва на компактдискове или ги запазва на флашките им. Той също намира и сваля български субтитри за филмите.

Спас (BG09b9) има тетрадка с паролите за Wi-Fi мрежите на съседите на семейството. Когато връзката с интернет е бавна или семейството не е платило месечната си такса, той използва паролите, за да се свързва с Wi-Fi сигнала на съседите си.

Семейните правила ограничават ползването на дигитални устройства по време на хранене и късно вечерта, но позволеното време пред екрана все пак е доста дълго. Информацията, предоставена от детето се различава от тази, предоставена от майката. Според Спас (BG09b9) позволеното време е 4 часа през дните от седмицата и 6 часа през

уикенда. Майката казва, че на децата са им позволени 2 часа телевизия на ден, но няма ограничения за използването на компютъра. Преди година и половина на Спас не е било позволено да ползва дигиталните устройства преди да си е написал домашното, но това правило вече не се прилага, тъй като той използва компютъра си и за училищни задачи.

Силвия (BG09m26) има отрицателно мнение за родителите, които имат компютър вкъщи, а не позволяват на децата си да го използват. Тя и Теодор (BG09f28) смятат, че децата не бива да бъдат лишавани от нещата, които наистина искат, особено пък от дигиталните технологии, които са много полезни за тях.

Теодор (BG09f28) редовно следи какво прави Спас (BG09b9) в интернет. Преди известно време един от приятелите на момчето му е изпратил снимка на гола жена. Теодор е разговарял със сина си и му е казал да не приема и да не отваря файлове с подобно неподходящо съдържание. На Спас му е казано също и да не ползва чужди смартфони, след като момчето е играло игри на телефона на баща си, с което значително е увеличило сметката му за телефон.

По времето, по което беше проведено предишното интервю, Силвия (BG09m26) беше доволна, че Спас (BG09b9) предпочита да остане вкъщи и да играе на компютъра, защото по този начин не се притесняваше къде се намира синът ѝ. Сега тя вече има различно мнение по въпроса и е загрижена, че момчето прекарва твърде много време вкъщи. Вместо да играе навън с приятели, като се върне от училище, то сяда на компютъра и прекарва там останалата част от деня.

Както и други училища това, което посещава Спас (BG09b9), има политика срещу носенето на дигитални устройства в час. Въпреки това Спас (както много други деца) често си носи телефона в училище. Няколко пъти учителят му го е конфискувал и родителите са били накарани да дойдат до училище, за да си го вземат. Теодор (BG09f28) и Силвия (BG09m26) одобряват тази училищна политика. Те смятат, че дигиталните устройства разсейват децата, понеже последните си чатят с приятели, вместо да обръщат внимание на учителя.

Семейство BG10

София, България

Членове на семейството

- Асен, BG10f30 [баща]
- Леда, BG10m26 [майка]
- Камен, BG10b8, във втори клас** [интервюирано дете]
- Филип, BG10b6, предучилищна възраст [по-малък брат]

Семейството живее в малко бунгало с две стаи в квартал, подобен на село, намиращ се в покрайнините на София. И двамата родители имат основно образование. Асен (BG10f30) е общ работник, а Леда (BG10m26) е безработна.

Семейството разполага с настолен компютър, таблет и един телевизор. Таблетът е нов. По време на първото интервю компютърът беше извън строя, така че Камен (BG10b8) посещаваше всеки ден леля си, която живее наблизо, за да играе любимите си игри (Супер Марио, Counterstrike, Grand Auto Theft) на нейния лаптоп. Камен би искал да има смартфон, тъй като почти всичките му приятели имат, но родителите още не искат да му купят (основната причина изглежда е, че не разполагат със средства, но освен това те смятат, че момчето е твърде малко да има собствен смартфон).

Любимото дигитално устройство на Камен е компютърът – той го предпочита пред таблета, който има твърде малко памет, за да играе на него игрите, които харесва. По-малкият му брат Филип (BG10b6) обаче обича таблета. Леда (BG10m26) е много доволна, че устройството ангажира Филип за часове, така че тя да може да свърши домашната работа през това време.

За разлика от времето на предишното интервю, когато Камен (BG10b8) използваше компютъра само за да играе на игри, сега дейностите му онлайн са значително по-сложни и разнообразни. Той вече ползва компютъра и за училищни задачи, особено по математика. Момчето може да създава и да качва дигитално съдържание, умее да използва търсачките (най-вече за да търси музика и филми) и има собствен профил във Фейсбук, където си общува с приятели и качва снимки и видеоклипове, които сам е заснел.

Преди година и половина родителите на Камен (BG10b8) бяха твърдо против той да има собствен профил във Фейсбук. Оттогава те са променили мнението си и сега Камен вече има такъв, но родителите му са му казали, че може да се сприятелява само с момчета от училището и квартала си, но не и с момичета.

[„Много сме доволни от таблета, защото сега Филип си седи мирно, кротко върху спалнята и не мърда. Само ме вика, когато е гладен. И иска с него да яде, не се отделя от таблета“.] , Леда, 26, (BG10m26)

Наскоро той е станал жертва на онлайн подигравка – момче от квартала му е използвало снимка на Камен, която е обработило така, че да го направи да изглежда като момиче – с грим и с дълга коса, след което е качил така обработената снимка във Фейсбук. Камен е побеснял и се е сбил с момчето. Същевременно самият той пък е качил снимка на братовчедка си, на която ѝ е добавил мустаци.

Понякога приятелите му идват на гости вкъщи и използват компютъра заедно с Камен (BG10b8), най-вече за да играят игри и да разглеждат Фейсбук. Леда (BG10m26) не е много доволна от това, понеже е убедена, че другите момчета могат да подведат Камен да направи онлайн нещо, което обикновено не би направил (напр. да разглежда порнографски материали).

Камен (BG10b8) обикновено развива дигиталните си умения с помощта на приятелите си и на братовчедка си Даниела, която е няколко години по-голяма от него. Когато има затруднения с някое от дигиталните устройства, той се обръща за помощ към тях. Родителите му рядко му показват целенасочено как да борава с дигиталните технологии, но когато те използват компютъра, той ги наблюдава и задава въпроси. Обаче в много случаи родителите му отговарят, че е твърде малък за една или друга дейност и че ще го научат когато му дойде времето. Семейството продължава да няма правила за времето

пред екрана. Децата биват ограничени само да ползват дигитални устройства по време на хранене и след 10 часа вечерта, когато трябва да са си по леглата. Камен (BG10b8) и брат му (BG10b6) рядко са оставяни сами на компютъра – единият от родителите обикновено майка им) е винаги наблизо. Родителите проверяват също и историята на сърфирането.

Камен (BG10b8) казва, че технологиите са вредни за зрението на децата и споделя, че, когато прекарва твърде много време пред компютъра, го болят очите. Леда (BG10m26) също е загрижена, че Камен прекарва твърде много време пред екрана и често го кара да играе навън с другите деца. Изглежда, че, в сравнение с времето от преди година и половина, Камен е вече по-слабо заинтересован от дейности на открито и показва признаци на прекомерна употреба на дигиталните технологии.

Родителите одобряват училищната политика, която забранява носенето на дигитални устройства в училище. Леда (BG10m26) казва, че децата отиват на училище, за да учат и не би трябвало там да си играят игри на телефоните и таблетите.

Преглед на данните за семействата

Код на семейството	Код на член на семейство	Доход на семейството		Етнос		Пол	Възраст	Клас/ максимална степен на образование		Професия на родителите
BG04	BG04m41	Малко над средния	(*)	български	(*)	Ж	41	Висше образование	(*)	Собствен бизнес (детски партита и събития)
BG04	BG04f48		(*)	български	(*)	М	48	Висше образование	(*)	Собствен бизнес
BG04	BG04g8		(*)	български	(*)	Ж	8	Начален курс на обучение – първи клас	(*)	
BG04	BG04b8		(*)	български	(*)	М	8	Начален курс на обучение – първи клас	(*)	
BG04	BG04b4		(*)	български	(*)	М	4	Детска градина	(*)	
BG05	BG05m40	Малко под средния	(*)	български	(*)	Ж	40	Висше образование	(*)	Офис служител
BG05	BG05g8		(*)	български	(*)	Ж	8	Начален курс на обучение – втори клас	(*)	
BG07	BG07m43	Среден	(*)	български	(*)	Ж	43	Висше образование	(*)	Счетоводител
BG07	BG07b12		(*)	български	(*)	М	12	Основен курс на обучение – шести клас	(*)	
BG07	BG07b10		(*)	български	(*)	М	10	Основен курс на обучение – четвърти клас	(*)	
BG07	BG07g7		(*)	български	(*)	Ж	7	Начален курс на обучение – първи клас	(*)	
BG09	BG09m26	Среден/нисък	(*)/(**)	ромски	(*)	Ж	26	Основно образование	(*)	Чистачка
BG09	BG09f28		(*)/(**)	ромски	(*)	М	28	Основно образование	(*)	Шофьор на такси
BG09	BG09b8		(*)/(**)	ромски	(*)	М	9	Начален курс на обучение – втори клас	(*)	
BG09	BG09g4		(*)/(**)	ромски	(*)	Ж	4	Детска градина	(*)	
BG10	BG4m26	Среден/нисък	(*)/(**)	ромски	(*)	Ж	26	Основно образование	(*)	Безработна
BG10	BG4f29		(*)/(**)	ромски	(*)	М	29	Основно образование	(*)	Общ работник
BG10	BG4b8		(*)/(**)	ромски	(*)	М	9	Начален курс на обучение – втори клас	(*)	
BG10	BG4b6		(*)/(**)	ромски	(*)	М	6	Предучилищно	(*)	

Във въпросника, предхождащ интервюто, семействата BG09 и BG10 оцениха семейния си доход като среден, може би съотнасяйки го със ситуацията в квартала, в който живеят и в който крайната бедност е широко разпространена. Изследователите обаче оцениха доходите на тези семейства като ниски, съотнасяйки ги към националния социално-икономически контекст.

4. Резултати

4.1. Как е нараснала употребата на дигитални технологии от деца под 8 год. за една година?

За година и половина след първия цикъл от интервюта **смартфоните са превзели дигиталната територия, населявана от деца на възраст 0-8 год. и сега властват изцяло.** Четири от интервюираните деца посочиха смартфоните като свои любими дигитални устройства. Петото дете каза, че обича повече настолния компютър, понеже той е единственото дигитално устройство, до което има достъп. То добави, че много иска да има смартфон и че, ако това стане, вече той би бил любимото му устройство. Резултатите от тези интервюта кореспондират с резултатите от изследването „Онлайн поведението на децата в България“, в рамките на което бяха интервюирани 1000 деца на възраст от 9 до 17 години. Изследването показва, че смартфоните са най-популярните дигитални устройства, бидейки използвани от 81% от децата, които влизат в интернет през тях. През 2010 г. само 45% са ползвали смартфони, а настолният компютър е бил най-популярното дигитално устройство (Кънчев и кол., 2016 г., стр. 4).

В рамките на предишните интервюта отговорите на децата за най-обичаните от тях устройства бяха много по-разнообразни и включваха настолни компютри, лаптопи, планшети, смарт часовници и смартфони. Обичайно **първото дигитално устройство, до което децата получават достъп, е настолен компютър или лаптоп.** Те обикновено принадлежат на родителите или на цялото семейство. В повечето случаи **планшетите са първите дигитални устройства, които се считат за собственост на децата.** В същото време много деца започват да използват смартфони, които принадлежат на родителите им.

През 2015 г. повечето родители считаха, че на възраст 5-7 год. децата нямат нужда от смартфон и добавяха, че тези устройства са твърде скъпи и крехки за да бъдат давани на деца. Очевидно тези виждания са се променили. Единият фактор, който е повлиял на това развитие е, че децата вече са показали някои основни познания и умения за боравене с дигитални устройства, убеждавайки родителите, че са способни да се справят и с по-крехки устройства като планшети и смартфони. Вторият основен фактор е социалния натиск – **повечето родители се притесняват, че децата им могат да бъдат изолирани или изключени ако нямат същите устройства, не вършат същите дейности и нямат същите интереси като другите деца.** „Те се чувстват едва ли не пренебрегнати, недооценени, ако не притежават телефон с които да могат да си играят и да комуникират. Има натиск“ (BG07m43). „Играеш ли на това, видя ли онова – за тях това е тема на разговор, ако някое дете не знае за какво става въпрос, те го игнорират, защото децата са малко жестоки“ (BG05m40).

В четири от семействата са били закупени нови планшети. В BG04 децата вече нямат достъп до планшета. Те са счупили своите собствени, а новият принадлежи на бащата, който го използва за работа и не позволява на децата да го пипат. В семейство BG09 старият планшет се е повредил и децата сега могат да играят с новия само когато баща им не го ползва за работа. В семейства BG05 и BG10 планшетите са нова придобивка, тъй като не разполагаха с такива през 2015 г.

Телевизорът остава сравнително популярен, въпреки че **бързо губи значението си.** В едно от семействата телевизорът се е повредил, но са решили да не го поправят и да не купуват нов. BG05g8 казва, че въобще не ѝ липсва и, че гледа телевизия само от време на време, когато остава при баба си и дядо си. Всички деца казват, че **предпочитат да гледат любимите си филми или други програми** (било то свалени или през канали като YouTube и VBox7) **на компютъра или планшета,** понеже могат да го правят когато си поискат, а също и да ги спират на пауза или да ги пуснат пак. Няколко семейства имат смарт

телевизори, които са интересни за децата, но не могат да се конкурират с по-малките преносими устройства, които са по-лесни за манипулация. Удобството на тъчскрийна е другото им важно предимство пред по-старите технологии. Някои от децата знаят как да свържат телефона с телевизора, така че да гледат на него съдържанието, което са свалили на смартфоните си.

Едно от семействата е закупило игрова конзола PlayStation, но тя се ползва само от двете по-големи деца (момчета съответно на 10 и 12-годишна възраст). Седемгодишната им сестра има по-слаб интерес към нея, най-вече, защото игровите ѝ умения не могат да се сравняват с тези на братята ѝ и те не са много склонни да ѝ дават да играе на нея.

Таблица 1: Устройства в семействата (устройствата, използвани от деца под 8 год. са маркирани с цвят).

Тип устройство	BG04		BG05		BG07		BG09		BG10	
	2015	2017	2015	2017	2015	2017	2015	2017	2015	2017
Таблет	X	X		X			X	X		X
Настолен компютър							X	X	X	X
Лаптоп	X	X	X	X	X	X	X			
Телевизор	X	X	X		X	X	X		X	X
Смарт телевизор						X		X		
Смартфон	X	X	X	X	X	X		X		
Игрова конзола			X			X				
Смарт часовник	X	X								

Като цяло децата предпочитат устройства, които са интерактивни и им позволяват да инсталират и деинсталират лесно приложения, да преподреждат интерфейса по начина, който най-добре пасва на предпочитанията и нуждите им и които не са фиксирани на определено място (както са телевизорът и настолният компютър). Друг важен фактор децата да обичат най-много таблетите и смартфоните е, че тези устройства най-често са считани за тяхна собственост.

Таблица 2: Устройства, притежавани от деца под осемгодишна възраст.

Тип устройство	BG04		BG05		BG07		BG09		BG10	
	2015	2017	2015	2017	2015	2017	2015	2017	2015	2017
Таблет	X			X			X			
Настолен компютър										
Лаптоп				X						
Телевизор										
Смарт телевизор										
Смартфон			X	X		X		X		
Игрова конзола										
Смарт часовник	X	X								

Едно от основните заключения от изследването от 2015 г. бе, че почти всички деца използват дигиталните устройства предимно за забавление. Понастоящем това все още е така, но сега техните онлайн дейности са много по-разнообразни и уменията им са много по-развити. Когато бяха помолени да посочат любимата си дейност в дигитална среда, първият отговор на всички деца бе да играят на игри.

Други популярни начини за прекарване на времето са гледането на филми или видеоклипове в YouTube или на подобни платформи, слушането на музика, правенето на снимки и видео и социалните мрежи.

За разлика от времето на предишното изследване сега **онлайн общуването се е превърнало в една най-популярните дейности сред децата**. Всички деца използват Вайбър интензивно, за да комуникират с членовете на семейството и с приятели, а някои ползват Скайп и Месинджър за тази цел. Вербалната комуникация е значително по-малко популярна от писането на чат и изпращането на снимки и видеоклипове. При положение, че умението за писмено изразяване не много развито при децата под 8 год., повечето от тях пишат съобщения, състоящи се от различни символи и емотикони. Поне едно на пет от интервюираните деца използва WhatsApp и едно има собствен акаунт в YouTube.

Когато се провеждаше първото изследване, шест от десет от интервюираните деца имаха собствен профил във **Фейсбук**. Ситуацията остава непроменена, тъй като **три от пет деца са потребители на тази социална мрежа**. През 2015 г. родителите на едно от тези три деца не одобряваха Фейсбук, но междуременно са си променили мнението и сега позволяват ползването му от детето, но само под техния родителски контрол. *„И му казвам - като искаш да влизаш във Фейсбук или с мен, или с татко ти“* (BG10m26).

Обикновено профилите на децата във Фейсбук са създадени от родителите им, но едно от децата (BG09b9) си е направило профил само. По време на интервюто то демонстрира уменията си като създаде профил във Фейсбук и имейл адрес за няколко минути. Същото момче знае как да се свърже с безжичната мрежа на съседите, когато интернет на семейството му е твърде бавен или прекъсва и често сваля и качва на компактдискове филми и музика за приятелите си.

Децата продължават да се привличат и да се влияят от реклами (както в интернет, така и по телевизията). Някои от тях обичат да разглеждат страниците и каталозите на различни онлайн магазини и сайтове за покупка и продажба на продукти втора употреба, а после убеждават родителите си да им купят предмета, който са си харесали. В едно от семействата майката споделя, че на нея всъщност ѝ харесва да разглежда онлайн каталози заедно с дъщеря си и че те често си купуват дрехи и други неща по този начин. Повечето от родителите обаче се оплакват, че агресивната реклама има дълбоко влияние върху децата им, създавайки им нереалистични очаквания и изисквания, особено по отношение на скъпи електронни устройства.

През 2015 г. няколко деца все още имаха нужда от помощ, за да **търсят и инсталират игри на устройствата си** (най-вече от Google Play) или за да играят онлайн на сайтове като www.friv.com. Сега, изглежда, всички интервюирани деца са твърде умели в това отношение. Всички те знаят как да деинсталират игри и приложения, които не искат повече на устройствата си. За всички тях това е важно умение, тъй като родителите им често им позволяват да инсталират нови игри, само ако премахнат старите, за да не задръстват паметта на устройството си. Понякога усърдието на децата да изтриват ненужни приложения води и до проблеми, особено ако използват устройствата на родителите си. *„Баща им има интернет банкиране. И един ден нещо беше изтрито. А те явно в стремежа си да изтрият игрите са забелязали някаква иконка и са я изтрили и съвсем беше побеснял“* (BG04m41).

Една от дейностите, по отношение на която се наблюдава голяма промяна, е **правенето на снимки и видеоклипове**. По-рано само малцина от децата имаха скромнен интерес към фотографията, а сега тя вече е нещо, което всички обичат да правят. **Някои могат и да обработват заснетото съдържание**. Децата, които по-рано обичаха да рисуват с приложения като Paint, сега вече не се интересуват от това, а предпочитат да използват различни програми, за да обработват снимките, които правят с телефоните си. Също така им харесва да правят различни колажи от снимки и да ги изпращат на приятелите си. Те се редуват да бъдат оператори/режисьори и актьори. С родителско одобрение понякога качват видеоклипове в YouTube или Фейсбук.

В повечето случаи **малките деца се учат от по-големите си братя и сестри** (или от други близки роднини като напр. братовчеди) и **най-често уменията им са близки до тези на по-големите**. Има обаче и някои важни различия, най-силно изразени, когато става дума за игрите. По-малките деца и по-големите братя и сестри понякога имат различни вкусове и предпочитания за игрите, но по-важното е, че нивото на уменията им е несравнимо. Това понякога води до кавги. Има и случаи, когато по-големите деца не желаят по-малките да играят с тях.

Някои от децата разбират, че интернет и дигиталните технологии са свързани с определени разходи и че не всички игри и приложения са безплатни. За други **интернет е даденост – те го възприемат като неограничен източник на забавление**. Това е довело до няколко инцидента с неприятни финансови последици за родителите или роднините им. *„На телефона на дядо им, не знам как е станало, но му е набъбнала сметката. Бил му е изчерпан интернетът и телефонът ги е питал да продължи ли играта, но вече не ви е платено и те са казали да, да, да и 80 лева му направиха, докато бяхме на вилата за 2 дена“* (BG04m41). Друго дете е закупило няколко „златни птици“, всяка от които струва по 45 евро, докато е играло на Angry Birds на таблета на баща си.

По време на първия кръг от интервюта повечето деца все още не можеха да четат и да пишат добре, което ограничаваше възможностите им да ползват Гугъл и другите търсачки в интернет. Въпреки това те все пак успяваха да намерят съдържанието, което ги интересува, като разпознаваха първата буква от поредицата от думи в списъка на предишните търсения в полето за търсене на търсачката. Това все пак беше препятствие що се отнася до започването на ново търсене, но сега децата вече нямат такива ограничения. Разбира се, правилното изписване на английски език на заглавията на филми или игри и самата английска азбука остават предизвикателство, но **децата сега са значително по-успешни в намирането на това, което искат без помощта на родителите си**.

Нарасналата способност да използват самостоятелно дигиталните технологии отчасти може да бъде считана за причина за **забележимия спад на времето и разнообразието от общи дейности на родители и деца в интернет**. *„Тя има по-*

добър телефон от мен и се занимава с него, играе на него. От време на време ме кара на някоя игра да мина на по-високо ниво. Сmee се, ако не се справям“ (BG05m40). *“Рядко се случва. Ако възникне някаква игра при която има нужда от моята намеса. Наскоро беше намерила някаква игра, в която трябва да познаеш думата, има разни подсказки, думата е на английски, и беше много интересно. Това го правихме заедно. Проблемът е, че нямам никакво време заради работата си“* (BG07m43).

Забелязва се скромна промяна по отношение на **употребата на дигиталните технологии за образование и работа, свързана с училище**. През 2015 г. на практика нямаше примери за такава употреба. Повечето родители считаха, че децата им са твърде малки, за да използват технологиите за учене. Това постепенно се променя, особено при второкласниците, които ползват електронните си устройства като калкулатори, когато решават математически задачи. По-малките деца също играят образователни игри, които им помагат да научат буквите. Едно от момичетата (BG05g8) използва таблета си, за да си води дневник, което развива писмените му умения, тъй като се е научило да пише кратки свързани текстове. Примерът на семейство BG07, което включва две деца в по-горните класове (четвърти и шести), показва, че колкото повече порастват децата, толкова са по-склонни да използват технологиите за работа, свързана с училище (домашна работа, презентации, съчинения). И двамата братя посещават и различни образователни уебсайтове, за да търсят допълнителни материали и да проверяват знанието си с различни тестове.

4.2. Как са се променили възприятията спрямо дигиталните технологии на различните членове на семейството за една година?

Възприятията на децата по отношение на дигиталните технологии не са се променили много, ако не и изобщо. Дигиталните устройства не само продължават да играят важна роля в живота им, но даже биват считани за още по-необходими.

Също както и през 2015 г. децата продължават да възприемат интернет като огромен източник на леснодостъпно безплатно забавление. Обаче **вече са започнали да го припознават и като източник на знание и информация**. Някои деца сега вече ползват дигиталните технологии за училищна работа (математически задачи, домашна работа, търсене на информация), което рядко се случваше, когато бяха в първи клас или в предучилищна възраст, ако не и изобщо. Когато влязат в спор с връстниците си, някои деца използват интернет, за да проверят твърденията си и така да решат кой е прав. Разбираемо, в повечето случаи търсенето на информация все още е свързано със забавлението – писмено и аудио-визуално съдържание, отнасящо се до известни актьори, музиканти или спортисти.

Мнозинството от **родителите продължават да имат положително мнение за дигиталните технологии**. Според тях технологиите насърчават любознателността, въображението и желанието за учене на децата и им помагат да усвоят четенето и писането (при това не само на кирилица, но и на латиница). Те смятат, че на децата трябва да се позволява и да бъдат подкрепяни да използват технологиите активно, защото в противен случай развитието им ще бъде забавено, а и могат да останат изолирани от връстниците си. *„Аз съм за технологиите, просто е неизбежно, това е. Ако аз ги огранича, то животът няма как да ги ограничи, затова по-добре аз да ги насоча“* (BG04m41).

От друга страна **родителите са още по-загрижени за различните рискови фактори**. Една забележима промяна в сравнение с предишното изследване е тази, свързана с нарасналите им страхове относно прекомерната употреба и твърде дългото време пред екрана. Тъй като времевите ограничения не вършат работа, те се опитват да насочат децата си към различни офлайн дейности, особено такива на открито (игра навън с другите деца, спорт, различни хобита). Две от майките, които по-рано бяха по-доволни да наблюдават, че синовете им са зад компютъра през по-голяма част от деня, отколкото момчетата да бъдат навън, далеч от погледа им, сега се оплакват колко трудно е да убедят децата си да оставят дигиталните си устройства настрана и да ходят да играят навън с другите деца. *„Момчета го търсят да играят футбол. Той някой път не иска. А аз му казвам – мамо, времето е много хубаво, излизай. Той знае, че обичам да гледам сватби по интернет и ми казва – хайде бе, мамо, ще си вземем нещо сладко, ще седнем да си гледаме сватби. И аз се съгласявам“* (BG10m26).

Това е тясно свързано с опасението, че **прекомерната употреба на технологии представлява опасност за здравето** (нарушено зрение, умора, неправилно положение на тялото, нервност и раздразнителност).

Година и половина по-късно родителите вече са забелязали, че **децата лесно се повлияват от рекламите и от консуматорството**, което доминира в обществото. Социалният натиск да притежават определени вещи (от обувки и дрехи до дигитални устройства) вече е започнал да се засилва, въпреки че родителите се опасяват, че най-лошото тепърва предстои. *„Има хора с повече възможности, купуват и не си лишават децата, и той като дойде и почне да реве – искам и аз. И ти не можеш да му откажеш“* (BG09m26).

Друг фактор, който също оказва влияние, е, че сега, когато повечето деца вече могат да четат и пишат, те дръзват да навлязат в онлайн територии, които по-рано бяха недостъпни за тях. По този начин те лесно се излагат на риска от подвеждащи реклами. Децата веднага поглъщат онлайн посланията, но

най-често са неспособни да ги оценят критично, дори и да изглеждат уверени в своите способности да разграничават достоверна от недостоверна информация.

Притесненията и страховете, свързани с неподходящо онлайн съдържание, на което може да попаднат децата, също стават по-отчетливи, когато децата попораснат. Докато децата все още не можеха да четат и пишат добре, те рядко сърфираха из Мрежата и обикновено посещаваха само ограничен брой уебсайтове, с които бяха вече запознати. Сега обаче те изследват и експериментират все повече и повече, което повишава вероятността да се сблъскат с нежелано съдържание в интернет. Повечето родители споделят, че са говорили с децата си за тази опасност и са им казали да затварят веднага всеки сайт със съдържание, което не е подходящо за тях, но е очевидно, че много родители се чувстват неудобно от тази тема и оставят децата си сами да оценяват кое е подходящо и кое не. *„Много пъти му казахме – тука няма да влизаш. Ако пуснеш това, веднага компютърът се блокира и аз ще разбера, че си влизал“* (BG09m26).

Някои от родителите споменаха конкретно YouTube, който е един най-популярните сайтове сред децата. Родителите са забелязали, че въпреки наличието в тази платформа на „Насоки към общността“, които не позволяват качване на видео материали, които съдържат голота или сексуално съдържание, насилие, език на омразата и друго вредно съдържание, все пак твърде често, когато децата гледат любимата си анимация в YouTube, само след няколко клика вече са се втренчили в нещо напълно неподходящо за тяхната възраст. *„Някой път съм попадала така на някакви странни картинки, които им излизат независимо, че са в Youtube на някакви детски неща, и изтръпвам, нали. Веднага им казвам, ако видите нещо такова, веднага ми казвате, няма да го отваряте, това са вируси. И само с това ги плаша, че това са вируси, да. И те казват, ако видят нещо“* (BG04m41).

Другата съществена промяна по отношение на запознатостта с рисковете в сравнение със ситуацията от 2015 г. се отнася до **онлайн тормоза между връстници**. По-рано никой от родителите не считаше това за проблем, отнасящ се до толкова ранна възраст. Сега и родителите, и децата споменаха няколко инцидента като хакнат профил във Фейсбук или качване на снимки, които умишлено са обработени, така че да унижат детето и да го направят обект на подигравки. Едно момиче е било обиждано от другите потребители в групов чат, в който му харесва да чете и да пише коментари.

4.3. Как се е променило родителското посредничество при използване на дигиталните технологии от малки деца за една година?

От петте интервюирани семейства, може да се каже, че **четири като цяло имат много либерално отношение относно достъпа на децата до технологиите** и употребата им от тях, а само едно семейство предпочита умерено рестриктивния подход. Понякога подходите на майките и на бащите се различават помежду си, като бащите обикновено са по-строгите. *„Неговите правила ги приемат, моите – не много. Той е много строг“* (BG04m41).

Типичното схващане е, че **децата не бива да бъдат ограничавани и лишавани**, още повече че дигиталните устройства са полезни за тяхното развитие и имат много положителни страни. Родителите предпочитат открития и честен диалог пред забраните и се опитват да дадат на децата си пример и модел на поведение, който да следват, оставяйки им свободата да вземат сами своето информирано решение. *„Аз ѝ гласувам доверие. Така я възпитавам от малка, защото смятам че кой каквото и да направи, това си е за негова сметка, и той трябва сам да поеме отговорността за действията си. А единственият начин е като му дадеш свободата за да го разбере“* (BG05m40).

Степента на родителското посредничество не се е променила много в сравнение с времето на предишното изследване, въпреки че преходните интервюта са оказали известно влияние, особено непосредствено след провеждането им. Общо правило във всички семейства е, че на децата не е позволено да ползват дигитални устройства по време на хранене и по време на други общи семейни дейности. Правилата за времето пред екрана варират значително – от по-скоро строго налагано ограничение от един час на ден (BG04) до почти никакви ограничения (BG09). Разбираемо, позволеното време пред екрана е много по-малко през дните от седмицата, отколкото през почивните дни и ваканциите. Всички родители подчертават, че **на децата не им се позволява да пишат устройствата си преди да са си написали домашните**.

Правилата са много по-ясно определени и строги, когато става дума за устройства, които принадлежат на (един от) родителите, но в повечето случаи децата могат да ги ползват, за да играят игри или да гледат видеоклипове, ако са изпълнили определени условия. Те могат да включват изискването, че, ако инсталират нова игра, децата трябва да деинсталират старата или че могат да ползват съответното устройство, само ако родителят е наблизо.

Изглежда, че в повечето семейства **бащите разговарят с децата по въпросите на безопасността**, въпреки че в повечето случаи тези разговори са **фокусирани върху това как да се предпазват устройствата** от вируси и зловреден софтуер. Ако има инсталирана програма за родителски контрол на устройството на детето, обикновено това също е направено от бащата (дори и в случай на разведени родители). *„Баща ѝ купи телефона и съответно той инсталира и тези програми. Аз не знам как се казват. Програма която ѝ филтрира, при евентуално търсене“* (BG05m40).

Повечето родители продължават да мислят (както беше и преди година и половина), **че децата им са твърде малки да се сблъскват с неподходящо/вредно съдържание или злонамерено поведение**. Обаче двама от родителите споделиха, че децата им са виждали порнографски материал. Едно момче е виждало забранени снимки, изпратени му от друго дете, а едно момиче се е натъкнало на порно канал по телевизията, докато е било при баба си и дядо си и цяла нощ е гледало телевизия само. Родителите и на двете деца са разговаряли с тях впоследствие, обяснявайки им, че това, което са видели, не е подходящо за възрастта им и би трябвало съответно да го затворят или изключат, ако попаднат на него без да искат. Те считат случилото се за еднократен инцидент.

По-скоро тревожно, е това, че **децата споделят, че в случай на проблем в интернет, биха предпочели да намерят решението сами или с помощта на приятели**, а не да се обръщат към родителите си. Противно на това, всички родители са убедени, че децата им биха се обърнали към тях за помощ по какъвто и да е било въпрос.

Обаче се оказва, че, ако естеството на проблема е техническо, децата биха се обърнали към родителите си за помощ само в краен случай, особено в случаите, когато и родителите, и децата са убедени, че техническите умения на децата превъзхождат тези на родителите им. Това е много показателен пример: *„Оня ден ми казва – майко, някой ми взе Фейсбук“* (BG09m26). Когато родителите бяха запитани как са помогнали на детето си в този случай, майката отговори, че след няколко дни го е попитала дали е успяло да се справи с проблема. Това означава, че BG09b9 е бил оставен да се оправя сам със ситуацията, което само е затвърдило мнението на момчето, че няма смисъл да се обръща към родителите си.

От друга страна **децата бързо алармират родителите си за нежелана комуникация с непознати хора**. *„Преди няколко дни е имала няколко обаждания от непознат номер, и ми се обади да ми каже. Аз вечерта се обадох на този номер, да проверя, и се оказа грешка“* (BG05m40). Контактът с непознати, изглежда, е основно притеснение за всички родители. Когато бяха запитани кои са най-важните неща, свързани с дигиталните технологии, които винаги напомнят на децата си, родителите посочиха следните

правила: „никога не разговаряй с непознати“, „никога не давай никому лична информация, снимки или видео“.

Родителите също са били помолвани да помогнат и за не толкова сложни технически проблеми като проверка на информация или намиране на нещо в интернет. *„Ако е за игри, определено пита братята си, знае че там ще получи помощ. Ако е за нещо друго, за търсене из интернет, из ЮТюб, се обръща към мен“* (BG07m43).

Тези родители, които по времето на първото интервю бяха по-скептични и резервирани по отношение на употребата на дигитални технологии от децата, продължават да смятат, че **прекомерното време пред екрана може да има вреден ефект върху децата им** що се отнася до здравето, дисциплината и социалното им поведение. *„Има едно съседче, което си е развалило очите, защото е държало телефона си много близо. Майка му много му даваше да играе“* (BG04m41). Тези притеснения никак не съответстват на по-скоро либералния родителски подход и липсата на строги правила по отношение на времето пред екрана.

Във всички семейства **родителите следят дейностите на децата си в интернет**. Те проверяват историята на браузъра на устройствата им. Ако децата имат профил във Фейсбук или в друга социална мрежа, те следят постовете им и одобряват (или отхвърлят) поканите за приятелство (или блокират профили). Повечето родители упражняваха подобен контрол и по време на предишното изследване, но сега той, изглежда, вече е по-засилен и строг. Това развитие отчасти се обяснява с повлияването им от предишните интервюта, които изостриха чувствителността на родителите към различни аспекти на онлайн безопасността и отчасти с факта, че сега децата имат по-голяма самостоятелност и умения да намерят начин за достъп и да сърфират в интернет.

В три от семействата на дигиталните устройства на децата е инсталирана програма за родителски контрол, което означава, че се забелязва промяна в сравнение с времето на предходните интервюта, когато такава програма беше инсталирана само в едно от семействата. Това развитие също е плод на повлияване от разговорите по време на предишните интервюта. Устройствата рядко са предпазени с парола, пръстови отпечатъци или други начини да се предотврати нежелания достъп.

Всички родители без изключение подкрепят рестриктивната училищна политика, която забранява на децата да носят дигитални устройства в класната стая. Ако на децата все пак се позволява да носят смартфони в училище, устройствата се събират от учителите в началото на учебния ден и се връщат на учениците в неговия край (на децата е позволено да ги ползват само по време на голямото междучасие). Родителите одобряват тази политика, казвайки че в противен случай децата няма да внимават в час и че натиска от страна на връстниците им да притежават определено дигитално устройство ще стане твърде силен. *„Защото, ако вземе таблета си в училище и си пусне Интернет, той на таблета ли ще бъде или ще учи?“* (BG10m26).

От друга страна **родителите са за креативно и смислено включване на дигиталните технологии в образователния процес**. Много от тях се оплакват от тежките училищни раници и абсурдно големия набор от различни учебници, училищни помагала и други необходими неща, които децата трябва да носят в училище и да връщат вкъщи всеки Божи ден. Те смятат, че голяма част от училищните материали би трябвало да бъдат дигитализирани и да бъдат достъпни онлайн, но са песимистично настроени и не вярват, че това ще се случи скоро. За един от часовете, който обаче е далеч от това да бъде представителен, родителите са закупили лаптоп и смарт телевизор, които учителят понякога използва, за да пуска на децата кратки филми, с които да илюстрира казаното от него или да добави нещо към лекциите си.

4.4. Променила ли се е ролята, която играят дигиталните технологии в живота на децата и родителите, за една година?

Дигиталните технологии продължават да играят много важна роля в живота на децата и родителите, които интервюирахме. Интересите и дейностите на децата са се променили и, в някои от случаите, те вече използват различни устройства от тези, които са ползвали по време на изследването от 2015 г. Но в крайна сметка **технологиите остават неразделна част от всекидневието на децата**. Те продължават да бъдат основен източник на забавление – няма играчка, книга или игра на открито, която може да се сравнява с привлекателността на смартфона. Макар и децата продължават да използват дигиталните технологии най-вече, за да играят игри и да гледат видео, постепенно започват да стават важни и други техни приложения – особено комуникацията с членовете на семейството, роднини и все повече – с приятели и съученици.

Децата от втори клас нагоре вече започват да използват технологиите за работа, свързана с училище. Тази тенденция става все по-отчетлива с порастването на децата. За съжаление, **използването на дигиталните технологии за училищни задачи и образование нито се насърчава, нито се улеснява** при децата от по-горните класове в нашата извадка. Има някои индикатори, че технологиите може би биват смислено интегрирани в образователния процес от четвърти клас нагоре, но изглежда, че това развитие зависи по-скоро от личната инициатива и компетенция на конкретния учител, отколкото от някаква целенасочена образователна политика.

Докато са по-малки, децата имат много силна емоционална привързаност към дигиталните си устройства. Родителите описаха силни емоционални реакции (потръпване от нетърпение, сълзи на радост, силни викове) на децата, когато са получили първия си таблет или смартфон. Съответно загубата или счупването на устройството са им причинявали дълбока скръб, тъга, плач. Година и половина по-късно много по-рядко се забелязва подобна привързаност. **Децата вече не възприемат своите устройства с някаква аура на вечност и уникалност.** „Просто като счупиха таблета им стана много лесно да ползват вече телефона. Не, не им е въобще трудно. Много по-адаптивни и бързи са от нас“ (BG04m41).

Те сравняват устройствата си с модели, използвани от родителите и приятелите им и някои от тях са повлияни от рекламите и онлайн каталозите. В резултат на това те вече гледат на настоящия си смартфон като на нещо временно, което ще притежават, докато не получат по-нов и по-добър модел. Това обаче по никакъв начин не намалява важността на дигиталните технологии в ежедневието на децата.

Едно от заключенията от предишното изследване бе, че дигиталното забавление е допълнение, а не заместител на „офлайн“ игрите на децата (играчки, игри на открито, рисуване и майсторене, каране на колело). Настоящите интервюта не опровергават напълно това заключение, но изглежда, че това се променя, тъй като **някои от родителите се оплакват колко е трудно да убедят децата си да оставят своите устройства и да правят нещо друго**. Дори когато децата са физически отделени от типичното си ежедневиe (пътуване сред природата, пикник, каране на кънки на лед, конна езда) и им е казано да оставят устройствата си вкъщи, дигиталните технологии продължават косвено да присъстват като представляват основна тема за разговор с другите деца.

Схващането на много от родителите за дигиталните технологии е нееднозначно като двуликия бог Янус. **От една страна признават преобладаващо положителната им роля**, включително и централното място, което технологиите заемат и в техния собствен личен и професионален живот, както и многобройните ползи, които те носят на децата им. **От друга страна обаче те споделят всеобщия страх**, че не са направили достатъчно, за да предпазят децата си от тъмната страна на дигиталния свят и че много скоро децата им ще дръзнат да навлязат в онлайн пространства, в които родителите им вече няма

да могат да ги следват и предпазват. „*Дажe тeпървa щe мe притесняват, защото в момента аз съм ѝ филтърът. Аз избирам с кого да общува, а след няколко години, кръгът ще се разшири и там вече няма как да ограничавам*“ (BG05m40).

Всички родители подчертават, че имат **желание да намерят повече информация за това как да посредничат по-добре при употребата на дигиталните технологии от децата им** и успешно да удържат тънката линия между предоставянето на възможността на децата да се възползват пълноценно от дигиталните технологии и това да съумеят да ги предпазят от потенциалните рискове. Някои от тях активно полагат усилия, като търсят информация онлайн, обсъждат тези теми с другите родители и с учителите на децата си и посещават семинари и лекции (организираны например от фондацията DigitalKidZ).

5. Критичен анализ и насоки за бъдещи изследвания

Критичен анализ на резултатите

Замисълът на извадката (интервюиране на пет от десетте семейства, в които има деца на възраст 0-8 год., които участваха в предходното изследване, проведено през 2015 г. и които желаят да участват отново) не я прави представителна за страната и не позволява да се правят заключения, които да бъдат приети за валидни за цяла България. Въпреки това извадката е достатъчно разнообразна, за да се засекат определени тенденции и да покаже как са се променили във времето възприятията, начините на ползване и уменията, свързани с дигиталните технологии, при различните членове на семействата (родители и деца). Една още по-разнообразна извадка, включваща семейства с различен социално-икономически, етнически и културен профил без съмнение би довела до различни резултати от тази, представена в настоящия доклад.

Как би могло да се подобри изследването?

Предварителният въпросник, който беше изпратен до семействата преди интервюта, беше много полезен. Изследователите добиха добра представа за дигиталния живот на всяко едно от семействата. Въпросниците бяха използвани също и за да се адаптират ръководствата за провеждане на интервю към всяко от тях, като въпросите бяха направени по-специфични и релевантни. Това спести време, тъй като бяха избегнати ненужните повторения и фокусира разговора върху тези аспекти, които са по-важни за всяко едно конкретно семейство.

Някои от семействата срещнаха проблеми при попълването на въпросника. Цифровите кодове в таблиците бяха объркващи за тях и препоръчваме да не се използва подобно кодиране в случаи, в които се очаква респондентите сами да попълнят въпросника (без съдействието на изследователя). Понякога родителите се объркваха за това кое дете кое конкретно устройство използва, друг път изреждаха устройства, които са използвали/притежавали в миналото.

По тази причина упражнението за разчупване на ледовете „Моето дигитално семейство“ беше много подходящо въведение към интервюто. То ангажира едновременно детето (децата) и родителите, но най-важното е, че помогна на изследователите да проверят информацията, предоставена им от родителя в предварителния въпросник. По време на „разчупването на ледовете“ бяха поправени някои

грешки и неразбирания от предварителния въпросник. В сравнение с упражнението „Времева таблица на деня“ от предишното изследване „Моето дигитално семейство“ беше значително по-интересно и по-продуктивно от гледна точка на събирането на релевантна информация.

Протоколът за интервюиране на децата е твърде дълъг и децата губеха интерес или се уморяваха. Играта с картите беше единствената дейност, проведена, за да ангажира децата, но при възраст от 7-9 год. използването на малки листчета хартия с рисунки, които не винаги са лесни за идентифициране, не е най-добрият начин за задържане на вниманието на младите дигитални потребители. Интервютата на децата би трябвало да съдържат в по-голяма степен интерактивни методи и игри и най-вече демонстриране на дигиталните умения и дейности на децата на практика.

Каква е възможната посока за бъдещи изследвания по темата?

Бъдещите изследвания би следвало да адресират по-систематичен начин уменията, свързани с дигиталната грамотност, които притежават децата и как тези умения са обвързани с възрастта, родителското посредничество, семейния контекст и достъпа до технологиите. Това би било ценна информация, на която да стъпят политиките и практиките, които да насочват образователните реформи и другите национални политики.

6. Заключение

Този доклад представя основните резултати от работа на терен, извършена в рамките на общоевропейско изследване, координирано от Съвместния изследователски център на Европейската комисия. То изследва как са се променили във времето възприятията, начинът на употреба и уменията, свързани с дигиталните технологии. Полевата работа беше извършена между ноември 2016 г. и януари 2017 г. и включваше пет семейства от София. Изследването търсеше да даде отговори на следните въпроси:

1. Как употребата на дигиталните технологии от деца под 8-годишна възраст е нараснала за една година?
2. Как са се променили възприятията за дигиталните технологии при различните членове на семействата за една година?
3. Как се е променило родителското посредничество при употребата на дигитални технологии от по-малки деца за една година?
4. Променила ли се е ролята, която играят дигиталните технологии в живота на децата и родителите за една година?

Изследването също имаше за цел да определи какви промени (ако има такива) са се случили в резултат от провеждането на предишното интервю.

Година и половина след предходното изследване дигиталните технологии не само продължават да играят много важна роля в живота на децата между 7 и 9-годишна възраст, но даже са станали още по-неотменна част от тяхното ежедневие. Децата продължават да ползват дигиталните устройства предимно за забавление (игри, филми и видеоклипове, музика, фотография, социални мрежи), но тези устройства бързо се превръщат в насъщно средство за ежедневната комуникация на децата с членовете

на семейството и с приятелите им. Откакто са се научили да четат и пишат, децата са станали много по-умели в самостоятелното ползване на Google и на другите търсачки в интернет. Макар и не в много голяма степен, те все пак са започнали да използват дигиталните технологии за образование и училищни задачи.

Преди година и половина обхватът на дейностите и интересите на децата беше много по-ограничен и те оценяваха всяко устройство, което им позволяваше да преследват тези интереси. Тъй като междуременно са придобили повече умения, те са станали и по-взискателни – вече предпочитат устройства, които имат по-голяма памет, мобилни са и имат тъчскрийн. Затова смартфоните и таблетите са любимите им устройства. Натискът на връстниците им да притежават конкретно устройство и да се занимават с определени дейности също се е засилил.

Колкото по-лесно става за децата да използват самостоятелно дигиталните технологии, толкова по-малко време прекарват те, правейки нещо онлайн заедно с родителите си. Натовареният график на родителите е друга причина децата да прекарват по-голямата част от времето си в интернет без компания.

Родителите изпитват смесени чувства по отношение на дигиталните технологии. От една страна те признават ползите от тях за развитието на децата, но от друга са все по-разтревожени от различните рискови фактори. Като цяло родителите продължават да предпочитат либерални подход към достъпа и употребата на дигиталните технологии от децата им, предпочитайки открития диалог пред забраните. Изглежда обаче, че повечето родители не са добре подготвени да предложат напътствие и подкрепа по въпросите на онлайн безопасността. Затова родителската подкрепа в повечето случаи се ограничава до редовни проверки и контрол на дейностите на децата онлайн.

Родителите имат желание да намерят кратки и лесни за изпълнение инструкции за това как да помагат на децата си да ползват интернет безопасно – това беше подчертано от тях и в петте проведени интервюта. Те също така казват, че вниманието им към въпросите на безопасността се е изострило вследствие на първия кръг от интервюта. Предходните интервюта са променили поведението и на някои от децата, които са започнали да преосмислят някои от своите онлайн практики от гледна точка на безопасността.

Всички родители подкрепят рестриктивната училищна политика, която забранява носенето на дигитални устройства в класната стая. В същото време те са за креативното и смислено включване на дигиталните технологии в образователния процес.

7. Използвана литература

Георгиев, Емануил (с Петър Кънчев, Марко Хайдиняк, Георги Апостолов). *Родителската подкрепа за развиване на дигиталните умения на децата в България*. София, Национален център за безопасен интернет, 2016 г.

Кънчев, Петър (с Марко Хайдиняк, Емануил Георгиев, Георги Апостолов). *Дигитално грамотни ли са родените в дигиталната епоха деца?* София, Национален център за безопасен интернет, 2016 г.

Хайдиняк, Марко (с Емануил Георгиев, Петър Кънчев, Георги Апостолов). *Рискове и вреди*. София, Национален център за безопасен интернет, 2016 г.